

Павленко В.В. Методи проблемного навчання / В.В. Павленко // Нові технології навчання: наук.-пед. зб. // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ, 2014. – Вип.81 (спецвипуск). – 84 с. – С. 75-79.

УДК 371.32

Павленко Віта Віталіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МЕТОДИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

Сучасна педагогічна наука знаходиться в процесі постійного розвитку: в міру зміни ролі людини в культурі, економіці й усіх сферах суспільних відносин змінюються і цілі, які ставить перед собою освіта, удосконалюються педагогічні методи, з'являються нові ідеї.

У теорії і практиці педагогіки в даний час існує велика кількість різноманітних концепцій, теорій, підходів до навчання, заснованих на тих чи інших освітніх цілях, на тих або інших особливостях передачі або засвоєння знань, розвитку особистості учнів. Технології навчання характеризуються раціональною організацією навчальної діяльності, можливістю отримати бажаний результат з найменшими витратами, упровадженням системного мислення, що дозволяє зробити навчальний процес керованим, упорядкованістю дій, що гарантують досягнення педагогічних цілей.

Завданням сучасної школи є формування гармонійно розвиненої особистості. Найважливіший показник усебічно розвиненої особистості – це наявність високого рівня розумових здібностей. Якщо навчання веде до розвитку творчих здібностей, то таке навчання можна прирівнювати до розвивального навчання, за якого вчитель, спираючись на знання закономірностей розвитку мислення, спеціальними методами здійснює

цілеспрямовану роботу для формування розумових здібностей і пізнавальних потреб учнів у процесі навчання. Таке навчання є проблемним.

Мета статті – проаналізувати внесок педагогів і психологів у розвиток проблемного навчання та можливості використання методів проблемного навчання у вирішенні завдань сучасної школи.

Проблемне навчання в даний час має кілька різновидів, залежно від того, яка мета виділяється педагогом як основна. Це може бути засвоєння учнями знань, умінь і навичок – тоді педагог керує і спрямовує процес створення проблемних ситуацій, і за рахунок збільшення самостійності отримуваних знань вони більше засвоюються учнями, ніж при пояснювально-ілюстративних і репродуктивних методах, а навчальний процес активізується за рахунок зростання інтересу з боку учнів – проблемне навчання сприяє удосконаленню методики викладання і структури навчального матеріалу.

Основною метою може стати творчий розвиток учнів, тоді педагог використовує здебільшого проблемні ситуації, що спочатку не мають однозначної відповіді, заохочує в учнів творчі спроби, віддає їм навчальну ініціативу – проблемне навчання перетворюється на інший вид навчання (А.В. Хуторський виокремлює такий підхід як концепцію евристичного навчання) [10].

Проблемне навчання може бути близьке до розвивального навчання, якщо його завданням є розвиток інтелекту учнів – за рахунок збільшення самостійності учнів при вирішенні проблемних ситуацій формується активна пізнавальна діяльність, досягається самостійність застосування способів розумових дій.

Однією з найважливішою класифікацією педагогічних технологій є в даний час їх розділення по підходу до учня, за визначенням його місця в системі навчання. Завдання полягає в тому, щоб вибрати золоту середину, найбільш адекватне співвідношення самостійності учня і впливу вчителя. У рамках даної класифікації виділяються три головні групи: **авторитарні технології** (що припускають підпорядкування учня вчителю, повний контроль

учителем навчального процесу, придушення ініціативи і самостійності), **дидактоцентричні або технократичні технології** (що припускають пріоритет над вихованням – головним чинником формування особистості визнаються дидактичні засоби) й **особистісно-орієнтовані технології**.

Особистісно-орієнтовані технології завойовують все більш міцні позиції : у сучасній педагогіці на першому плані виступає учень як суб'єкт діяльності, й основні педагогічні зусилля спрямовуються на його пізнавальний і особистісний розвиток. Класифікація проблемного навчання залежить від основних цілей, які ставляться педагогом. Якщо мета полягає в тому, щоб урізноманітнити та вдосконалити навчальний процес за рахунок активізації учнів, то тоді проблемне навчання можна віднести до дидактоцентричних концепцій. Якщо ж методи проблемного навчання застосовуються для того, щоб в учнів розвивалося творче мислення, інтелект, то проблемне навчання можна віднести до особистісно-орієнтованих концепцій.

Можемо виділити схожі риси проблемного навчання з видами особистісно-орієнтованих технологій :

технологія вільного виховання (розвиток самостійності, виховання самомотивації учнів);

гуманно-особистісна технологія (пошана до дитини, оптимістична віра в її потенціал, усебічна підтримка розвитку особистості);

технологія співпраці (партнерство, рівність, співпраця і співтворчість учителя й учня при створенні проблемних ситуацій високого рівня).

Таким чином, у даний час проблемне навчання є не стільки педагогічною технологією, скільки методикою або навіть підходом до навчання, і залежно від рівня тієї чи іншої своєї складової може служити різним цілям і застосовуватися в різних педагогічних технологіях.

Під проблемним навчанням І.Я. Лернер розумів розв'язання учнями (під керівництвом учителя) нових пізнавальних і практичних проблем у системі, яка відображає освітньо-виховні цілі школи. У сучасній практиці проблемне

навчання можуть визначати як «особливий тип навчання, характерною рисою якого є його, по відношенню до творчих здібностей, функція» [8].

У теорії М.І. Махмутова **проблемне навчання** – це «тип розвивального навчання, в якому поєднуються систематична самостійна пошукова діяльність учнів із засвоєнням готових здобутків науки, а система методів побудована з урахуванням визначення мети й принципу проблемності; процес взаємодії викладання й учіння, орієнтований на формування пізнавальної самостійності учнів, стійкості мотивів навчання і розумових (включаючи і творчі) здібностей у ході засвоєння ними наукових понять і способів діяльності, детермінованого системою проблемних ситуацій» [4].

Отже, проблемне навчання – це створення ланцюга проблемних ситуацій і керування діяльністю учнів із самостійного вирішення навчальних проблем [7, с.69].

Проблемне навчання забезпечує можливість творчої участі учнів у процесі засвоєння нових знань, формування пізнавальних інтересів і творчого мислення, високий ступінь засвоєння знань і мотивації учнів. Основою для цього є моделювання творчого процесу за рахунок створення проблемної ситуації й управління пошуком рішення проблеми. Усвідомлення і розв'язок проблемних ситуацій відбувається за учнів оптимальної самостійності учнів, але під загальним керівництвом педагога в ході спільної взаємодії.

Основним поняттям проблемного навчання є «проблемна ситуація», що є інтелектуальною складністю людини, яка виникає у випадку, коли вона не знає, як пояснити певне явище, факт, не може досягти мети відомим їй способом, що спонукає людину шукати новий спосіб пояснення або спосіб дії. Проблемна ситуація обумовлює початок мислення в процесі постановки та вирішення проблем [4].

Проблемна ситуація – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук призводить до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність [7, с.70].

Л.С. Виготський зазначає, що проблемна ситуація знаходиться в «зоні найближчого розвитку», коли учень може вирішити її тільки на межі своїх можливостей, за максимальної активізації свого інтелектуального, творчого та мотиваційного потенціалу [1].

Розумова активність є, з одного боку, характеристикою розвитку інтелекту, виховання якого є одним із основних завдань усебічного гармонійного розвитку особистості. З іншого боку, високий ступінь розумової активності є необхідною умовою для ефективного навчання.

У проблемному навчанні, як і в традиційному, визнається важливість таких функцій:

- ✓ розвиток інтелекту, пізнавальної самостійності й творчих здібностей учнів;
- ✓ засвоєння учнями системи знань і способів розумової практичної діяльності;
- ✓ формування всебічно розвиненої особистості.

М.І. Махмутов виділяє основні функції проблемного навчання:

- виховання навичок творчого засвоєння знань (застосування окремих логічних прийомів і способів творчої діяльності);
- виховання навичок творчого застосування знань (застосування засвоєних знань у новій ситуації) й уміння вирішувати навчальні проблеми;
- формування і накопичення досвіду творчої діяльності (оволодіння методами наукового дослідження і творчого відображення дійсності);
- формування мотивів навчання, соціальних, етичних і пізнавальних потреб [4].

Формування творчого мислення є метою проблемного навчання. У сучасній педагогіці все частіше поширюється переконання, що репродуктивна діяльність негативно впливає на можливість подальшої творчості: як наукової, так і творчості в цілому. М.О. Холодна зазначає, що саме недостатність знань часто є стимулом для появи творчих рішень [9].

У зв'язку з цим, репродуктивна діяльність може сприяти творчості тільки у тому випадку, коли з її допомогою учні засвоюють способи діяльності, але не зміст освіти.

Основною метою і функцією проблемного навчання є розвиток практичних навиків використання знань і підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу. Таким чином, знання, уміння і навички, отримані в процесі вирішення проблемних ситуацій, ефективніше фіксуються в пам'яті учня.

Метод навчання являє собою систему організації взаємодії викладача та учнів, покликану забезпечувати досягнення педагогічних цілей.

Існують різні класифікації методів проблемного навчання відповідно до мети навчання. **За способом вирішення проблемних завдань** виділяють чотири методи :

проблемний виклад (педагог самостійно ставить проблему і самостійно вирішує її);

спільне навчання (педагог самостійно ставить проблему, а рішення досягається спільно з учнями);

дослідження (педагог ставить проблему, а рішення досягається учнями самостійно);

творче навчання (учні самостійно формулюють проблему і знаходять її рішення).

М.І. Махмутов залежно від **способу подання навчального матеріалу** (проблемних ситуацій) і ступеня активності учнів виділив шість методів: **метод монологічного викладу, метод міркування, діалогічний метод викладу, евристичний метод навчання, дослідницький метод і метод програмованих завдань**. Перші три групи методів представляють варіанти викладу навчального матеріалу вчителем, другі три групи – варіанти організації самостійної навчальної діяльності учнів. У кожній з цих груп методів передбачається збільшення активності учнів і, таким чином, проблемності навчання [4].

Монологічний метод – це незначна зміна традиційного методу навчання. Він використовується для того, щоб передати значний обсяг інформації, а сам навчальний матеріал при цьому не змінюється. Враховуючи об'єктивні труднощі учнів із засвоєння матеріалу, педагог не створює, а забезпечує мінімальне окреслення проблемних ситуацій з метою підтримки інтересу в учнів. В умовах проблемної ситуації форма викладу – розповідь, лекція.

Метод міркування – до монологу учителя додаються елементи міркування. Вчитель, визначаючи наявність проблемних ситуацій, показує, як висувалися різні гіпотези при вивченні тієї чи іншої проблеми. Педагог, користуючись цим методом, демонструє історичний і логічний шлях наукового пізнання, «примушуючи учнів стежити за діалектичним рухом думки до істини» [4]. Цей метод вимагає більшої перебудови навчального матеріалу, порівняно з традиційними і попереднім методом. Порядок висвітлення фактів обирається таким чином, щоб об'єктивні суперечності змісту були представлені особливо підкреслено і порушували пізнавальний інтерес учнів і бажання їх вирішити. При цьому ведеться не стільки діалог з учнями, скільки монолог: питання можуть задаватися вчителем, але вони не вимагають відповіді й використовуються тільки для того, щоб привернути учнів до уявного аналізу проблемних ситуацій, активізувати, але не реалізувати їх уявну пошукову активність. Форма викладу – бесіда, лекція.

За **діалогічного методу** викладу структура навчального матеріалу залишається такою ж, як і при використанні методу міркування, проте, зважаючи на обмеженість у часі навчального процесу, зміст переданої інформації може бути скорочений. При використанні діалогічного методу замість питань, на які вчитель самостійно дає відповіді, задаються інформаційні питання, і до обговорення активно залучаються учні. Учні беруть участь у постановці проблеми, висувають припущення, намагаються самостійно довести свої гіпотези. Навчальний процес при цьому відбувається під контролем учителя, ним самостійно ставиться проблемне завдання і здійснюється не стільки допомога учням щодо пошуку відповідей, скільки самостійна їх

констатація – завдяки або всупереч припущенням учнів. Разом з тим, за діалогічного методу створюється для учнів можливість реалізувати свою пошукову активність, за рахунок чого підвищується їх мотивація, успішніше засвоюються знання. Основні форми викладання – пошукова бесіда, розповідь.

Евристичний метод навчання в концепції М.І. Махмутова полягає в тому, що навчальний матеріал, маючи ту ж послідовність, що і в діалогічному методі, розділяється на окремі елементи, в яких учитель додатково ставить пізнавальні завдання, які вирішуються безпосередньо учнями. Навчальний процес здійснюється під керівництвом педагога: вчитель ставить проблеми, які слід вирішити, констатує правильність тих чи інших висновків, які вже на подальших етапах є підставою для самостійної діяльності учнів. Тим самим досягається імітація самостійного дослідження учнями, але в межах керівництва і допомоги педагога. Формою реалізації даного методу є поєднання евристичної бесіди з вирішенням проблемних задач.

Під час застосування **дослідницького методу** система навчання зазнає певних змін. Якщо за основу взяти евристичний метод, то структура і послідовність подачі матеріалу залишається такою ж. Однак постановка питань вчителем здійснюється не на початку того чи іншого елемента вивчення проблеми, а вже за підсумками її самостійного розгляду учнями, тобто діяльність учителя носить не спрямовуючий характер, а оцінний, констатуючий. Дії учнів набувають більш самостійного характеру, вони додатково навчаються не тільки вирішувати проблему, а й стають здатними її виділити, усвідомити, сформулювати, що є більш цінним для розвитку особи і формування наукового підходу мислення. За формою організації досліди можуть бути різноманітні : учнівський експеримент, екскурсія та збір фактів, бесіда з мешканцями міста, підготовка доповіді, конструювання та моделювання.

Останній метод, який виділив М.І. Махмутов, названий методом **програмованих дій** або **програмованих завдань**. Використовуючи даний метод, педагог здійснює розробку цілої системи програмованих завдань, в якій

кожне завдання складається з окремих елементів. Ці елементи містять частину досліджуваного матеріалу або певний напрям, у рамках якого учень самостійно ставить і вирішує відповідні проблеми, регулює проблемні ситуації. Після вивчення одного елементу учень, зробивши самостійно відповідні висновки, переходить до наступного, причому доступність наступного етапу визначається правильністю висновків, зроблених на попередньому.

За характером взаємодії й розподілу активності педагога та учнів виділяють п'ять способів організації навчального процесу (бінарні методи), в яких певному методу викладання відповідає свій метод учіння (*повідомлення і виконання, пояснювальний і репродуктивний, інструктивний і практичний, пояснювально-спонукальний і частково-пошуковий, спонукальний і пошуковий*).

Метод повідомлення являє систему прийомів, які забезпечують повідомлення учителем фактів без додаткового їх пояснення, узагальнення та систематизації.

Метод виконання являє собою поєднання прийомів, що характеризують навчальну діяльність школяра за зразком, використовуючи раніше набуті навички. Цей метод включає: розповідь учителя, заучування викладених учителем фактів без аналізу й осмислення.

Пояснювальний метод складається з системи прийомів, що включають повідомлення й узагальнення вчителем фактів з даного навчального предмету, їх опис і пояснення.

Репродуктивний метод навчання – система таких прийомів, як слухання й осмислення, сприйняття, спостереження, систематизація фактів, рішення типових задач, аналіз. Даний метод застосовується для осмислення теоретичних знань, для заучування навчального матеріалу.

Інструктивний метод викладання – учитель інструктує учнів щодо того, що і як потрібно робити. Даний метод використовується для організації практичної діяльності учнів.

Практичний метод поєднує такі прийоми :

а) вироблення навичок практичних дій з виготовлення певних предметів або їх обробки з метою вдосконалення;

б) діяльність, пов'язана з технічним моделюванням, конструюванням та винаходом.

Пояснювально-спонукальний метод викладання являє собою поєднання прийомів пояснення і спонукання учня до самостійних дій пошукового характеру. Навчальний матеріал частково пояснюється вчителем, а частково дається учнем у вигляді проблемних завдань, питань, завдань для самостійного засвоєння шляхом відкриття нових знань.

Частково-пошуковий метод навчання передбачає поєднання сприйняття учнем пояснень учителя з його власною пошуковою діяльністю. Виконання завдань вимагають самостійного проходження всіх етапів пізнавального процесу. Прийомами навчання найчастіше є слухання й осмислення, аналіз фактів, систематизація, пошук вирішення проблем.

Спонукальним методом викладання називається діяльність учителя, яка спонукає активну розумову діяльність учня.

Пошуковий метод навчання представляє розумові дії з формулювання проблеми і знаходження шляху її вирішення.

Ознайомившись з роботами М.І. Махмутова, О.М. Матюшкіна та інших, ми прийшли до висновку, що на даному етапі розвитку людства проблемне навчання просто необхідне, так як проблемне навчання формує гармонійно розвинену творчу особистість, здатну логічно мислити, знаходити рішення в різних проблемних ситуаціях, здатну систематизувати і накопичувати знання, здатну до високого самоаналізу, саморозвитку і самокорекції.

Постійна постановка перед учнем проблемних ситуацій призводить до того, що він не «пасує» перед проблемами, а прагне їх вирішити, тим самим ми маємо справу з творчою особистістю, завжди здатною до пошуку.

Список використаних джерел:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – [5 изд., испр.]. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.

2. Максимова В.Н. Проблемний підхід до навчання в школі: методичний посібник по спецкурсу / Н.В. Максимова. – Л.,1973.
3. Матюшкін О.М. Проблемні ситуації в мисленні та навчанні / О.М. Матюшкін. – М.: Педагогіка, 1972.
4. Махмутов М.І. Організація проблемного навчання в школі / М.І. Махмутов. – М. : Педагогіка, 1977.
5. Репкина Н.В. Что такое развивающее обучение? Научно-популярный очерк / Н.В. Репкина. – Томск: Пеленг, 1993.
6. Скаткін М.М. Проблеми сучасної дидактики / М.М. Скаткін. – М.: Педагогіка, 1980.
7. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О.Є. Антонова. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – 104 с.
8. Снапковська С.В. Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології [Електронний ресурс] / Сайт проекту Інтернет – конференції «Актуальні проблеми медичної освіти». – Режим доступу : <http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm>
9. Холодна М.О. Завдання інтелектуального виховання учнів в умовах сучасної школи [Електронний ресурс] / Сайт проекту «Математика, психологія, інтелект». – Режим доступу: http://fp.nsk.fio.ru/works/022/mpi/psihol_2_2.htm
10. Хуторський А.В. Евристичне навчання : Теорія, методологія, практика / А.В. Хуторський. – М. : Міжнародна педагогічна академія, 1998.

У статті зроблена спроба проаналізувати внесок педагогів та психологів у розвиток проблемного навчання. Виділено актуальні методи розвивального навчання. Увага приділена спеціальній спрямованості змісту, принципів, методичного забезпечення розвивального навчання, яке передбачає цілеспрямований розвиток творчих здібностей особистості учня.

Ключові слова : навчання, проблемне навчання, проблемна ситуація, принцип, розвивальне навчання, методи навчання, методи розвивального навчання.

В статті зроблена спроба проаналізувати вклад педагогів і психологів в розвиток проблемного навчання. Виділені актуальні методи розвиваючого навчання. Увага приділена спеціальній направленості змісту, принципів, методичного забезпечення розвиваючого навчання, яке передбачає цілеспрямоване розвиток творчих здібностей особистості учня.

Ключевые слова: обучение, проблемное обучение, проблемная ситуация, принцип, развивающее обучение, методы обучения, методы развивающего обучения.

The article tries to analyze the academic pedagogues and psychologists' contribution into the development of the problem teaching. Defining methods of developing education. Attention is spared the special orientation of maintenance, principles, methodical providing of developing studies, which foresees purposeful development of creative capabilities of personality of student.

Key words: teaching, problem teaching, problem situation, principle, developing teaching, teaching methods, developing teaching methods.